

IRAK AMEDİ İLÇESİNDEKİ OSMANLI YAPILARI
OTTOMAN STRUCTURES IN IRAQ AMEDI DISTRICT

Ömer EROĞLU

Doktora Öğrencisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü
erogluomer0707@gmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3840-1286

Öz

Günümüzde Irak Cumhuriyetine bağlı Federal bir yapının ilçesi olan Amedi ülkenin kuzeyinde bulunmaktadır. Geçmiş medeniyetlerin ve dönemlerin canlı malzeme kalıntıları olarak tanımlanan tarihi anıtlar ve arkeolojik değerler tarihi ve turistik öneme sahiptir. Bu alanlar aynı zamanda tarihi ve turistik yerleşimleri de taşımaktadır. Kültürel gelişim tarihi ve kültürel kaynaklara bağlıdır. Amedi ilçesi, kültürel kapsamda ele alınması gereken ve değerler açısından çok zengin tarihi ve kültürel değerlere sahip ilçelerden birisidir. Amedi, medeniyetlerin doğduğu, yaşadığı ve kültürel mirasları barındıran ilçelerden biridir. Geleneksel binaların çoğunda kullanılan yapı malzemeleri açısından tarih ve arkeoloji değere sahiptir. Maddi kültürel birikimler günümüze kadar oldukça zengin kalmıştır. Bu araştırmada stratejik konumuyla ilçenin önemli bir statüsünde bulunan Osmanlı yapıların kültürel durumu incelemesine, Amedi ilçesinin coğrafyası ve tarihi yapısı üzerine genel bilgilere yer verilmiştir. Osmanlı yapılarına ışık tutmanın yanı sıra Amedi ilçesinin klasik bir Türk şehrinin izlerini taşıdığını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Amedi, Irak, Osmanlı, Türk Tarihi, Kültürel Miras

ABSTRACT

The region of Amedi, nowadays linked in a federal structure to the Republic of Iraq, is situated in the north of the country. The remains from the previous civilizations and eras such as the historical monuments and the archeological structures, have an historical and touristic importance. The cultural development is related to the historical and cultural resources. The region of Amedi is one of the regions that should be considered in a cultural context and that possesses powerful values from an historical and cultural point of view. Amedi, where the civilizations were born and evolved, is one of the regions which contains those cultural heritages. The construction materials in most of the traditional buildings have a historical and archeological value. The material cultural assets have stayed up to this day very rich and important. This research included the cultural analysis of the Ottoman structures that have an important status for the region with their strategic location and general information about the geography and history of the Amedi region. Apart from shedding light on the Ottoman structures, it is important to show that the Amedi region carries the traces of a classical Turkish city.

Key Words: Amadiya, Iraq, Ottoman, Turkish history, Cultural Heritage

Giriş

Amedi ilçesi, deniz seviyesinden yaklaşık 1250.m ve 300-400.m çevredeki arazinin yüzeyinden yüksektir. Bu yönüyle doğal bir kale görünümünde olan ilçe, Dohuk iline yaklaşık (70) kilometre uzaklıktadır. Kuzeyde Metin Dağ'ı; güneyde Gara Dağ silsileleri arasında yer almaktadır (Fotoğraf 1). Doğuda Paşa Kapısı batıda Musul Kapısı olarak denilen iki eski kapısı bulunmaktadır (Biqoli, 2014: 38). Amedi, tarih açısından özel bir öneme sahiptir. Asur kralı Shamshi-Adad'ın M.Ö. 823-810 kayıtlarında ve metinlerinde Amat ve Amadi şeklinde zikir edilmiştir. Kent beşinci yüzyıla kadar özel bir öneme sahipti. Ayrıca ünlü Şaneder Mağarası'na en yakın ilçedir. Mağarada yapılan arkeolojik kazılar sonucu M.Ö. 65.000-35.000 yılları arasına tarihlendirilen iskeletler ile günlük kullanım eşyalara rastlanılmıştır.

İlçe önemli stratejik konumu göz önüne alındığında, Irak'ın içinden ve dışından çok sayıda turist çeken binlerce ev ve kırsal alana sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güvenli kalelerinden birisi olan kale, Asur döneminden İslami döneme kadar birçok eseri barındırmaktadır. İlçede; Asurlar dönemine ait bazı arkeoloji kanıtları, eski bir kilise, Yahudi tapınak kalıntıları, kuzeybatısında Amedi Kalesi, Kubat Han Medresesi, Ulu Cami ve Minaresi ve tarihi giriş kapıları bulunmaktadır.

Fotoğraf.1. Amedi ilçesinin Genel Görünümü.
(<https://ar.wikipedia.org/wiki>, Erişim, 19/02/2021).

1. Amedi İlçesinin Coğrafi ve Kısa Tarihî Yapısı

Irak'ın kuzeyinde Dohuk iline bağlı bir ilçe olan Amedi, ilçenin kuzey batısında bulunmaktadır. Toprakları, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak ve Dohuk sınırlarının bir parçasını oluşturmaktadır (Haşim'i, 1930: 159). Doğuda Erbil ile doğal sınırını teşkil etmektedir. Batıda ilçeyi Zaho topraklarından ayıran Habur Nehri, Güney'de Şeyhan ilçesi, güneydoğuda Akra ilçesi ve güneybatıda ise ilçenin toprakları Dohuk toprakları ile buluşmaktadır (Abdullah, 2013: 13).

Asur dönemine kadar uzanan Amedi ilçenin her yeri tarihi öneme sahiptir. Dağın tepesine inşa edilen Amedi ilçesi, Zengi hükümdarı İmade'ddin Zengi tarafından kurulmuştur. İlçe tarih boyunca Asurlular, Medler, Emeviler, Abbasiler, Irak Selçukluları, Zengiler, Safeviler, Behdinin'in Kürt beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu himayesinde kalmıştır (Göreni, 1939). Osmanlı zamanında Musul ve Van vilayetlerine bağlıydı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde olan ilçe, 1920 yılında Osmanlıların I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle birlikte İngilizlerin eline geçer. Yaklaşık beş asır Osmanlı egemenliğinde kalan ilçe, idaresinin 1932 yılında yeni kurulan Irak hükümetine geçmesiyle Osmanlı egemenliği de son bulur (Azavi, 1998: 92).

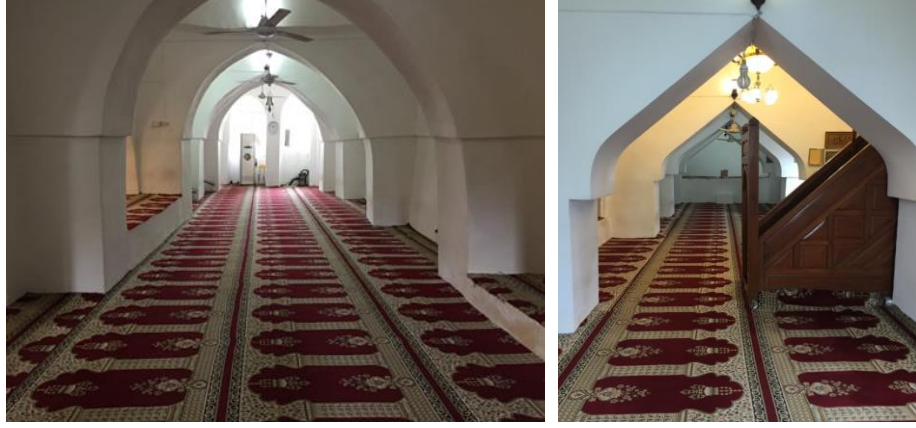
2. Amedi İlçesinde Yer Alan Osmanlı Yapıları

2.1 Ulu Cami ve Minaresi

Yaklaşık 2000 m² bir alana inşa edilen Ulu Cami (Fotoğraf 2); Irak'ın eski camilerinden ve kuzey Irak'taki en önemli tarihi eserlerden birisi olarak kabul edilmektedir. 573 / 1177'de Zengi hükümdarı Bedreddin Lülü döneminde inşa edilmiştir. Enine dikdörtgen plan şemasına sahiptir (Fotoğraf 3). Mihrap önü kubbeli ve üç sahnıdır. Sahnınlar beşik tonozlarla örtülmüş olup, yuvarlak ve sivri kemerlerle birbirlerinden ayrılmıştır. Caminin giriş Kapı açıklığı avlu duvarından dışa çıkıntılı olarak yapılmış olup, içe çıkıntılı dilimli bir kemere sahiptir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf.2. Avlu

Fotoğraf.3. Harim Kısmı

Fotoğraf.4. Giriş kapı açıklığı

Minaresi 15. yüzyılda Sultan Hüseyin zamanında inşa edilmiştir. Kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli olan minare 30 metre yüksekliğinde, kaidesi 3 metre genişliğinde, bir buçuk metrelik kapı açıklığına sahiptir. Kaide kısmının her dört yüzü dilimli kemerli birer sathi niş ve nişlerin ortası kabara şeklinde geometrik şekillerle süslenmiştir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf.5. Cami minaresi

Cami kesme taş, alçı ve toprak; minaresi ise kesme taş malzemeden yapılmıştır. Cami avlusunda çok sayıda hücre yer almaktaydı. Hücrelerin bir kısmında çeşitli dinî, hukuk bilimleri ve Arapça dil bilimlerini öğretildiği mekânlar olarak değerlendirilmiştir. Bu hücrelerden bazıları ise buradaki hocalar ve öğrencilerin kaldığı yerler olarak kullanılmıştır. Ayrıca bir hücrenin de daha çok din ve hukuk kitapların ağırlıkta olduğu bir kütüphane olarak hizmet verdiği aktarılmıştır (Danyal, 2006: 109).

2.2. Kubat Medresesi

Sultan Hüseyin döneminde 1534-1570 yılında yapılan medrese (Fotoğraf 6); 75 metre uzunluğunda ve 30 metre genişliğinde iki katlı ve eyvanlı dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Ortasında bir açık avlu, avlunun etrafına dizilmiş eyvan, öğrenci odaları, dershane ve mescitten oluşmaktadır (Fotoğraf 7). Eyvanın üstü sivri tonozla örtülmüştür. Medresenin giriş eyvanı günümüzde yıkılmış vaziyettedir. Avlunun ortasında bir havuz kalıntısı bulunmaktadır. Avlunun zemini toprak olarak, doğal haliyle bırakılmıştır.

Taç kapısı (Fotoğraf 8);doğu cephenin güney köşesine yerleştirilmiş sivri kemerli bir girinti şeklinde düzenlenmiştir. Her iki yanda sütüncelerle sınırlandırılmış olan kapı girintisi sivri kemerli olarak sonlandırılmıştır. Sütüncelerin hizasında boylamasına geometrik şekillere yer verilmiştir. Sütünceler silindirik gövdeli başlık ve küm saatli kaidelere oturulmuştur. Kapı açıklığı basık kemer şeklinde düzenlenmiş sivri kemerli bir açıklık yer almaktadır. Kemer hafif içeriye doğru girintili içeresi boş bırakılmıştır.

Fotoğraf.6. Kubat Medresesi

Medrese kesme taş malzemesinden inşa edilmiştir. İlim ve öğrenim açısından Bağdat'taki Müstansırıyye Üniversitesi ve Fas'taki Zeytûne Medresesi ile eşdeğer bir öneme sahipti. Medresede birçok bilim adamı, hukukçu ve doktor yetişmiştir. Osmanlı döneminde farklı zamanlarda medrese genişlettirip birkaç kes restore edilmiştir (Tarık, 2012: 98).

Fotoğraf.7. Medresesinin değişik işlevlere Sahip hücreleri.

Fotoğraf.8. Medresesinin Taç Kapısı

2.3. Murathan Medresesi

Murathan Medresesi 1635'te Emir Murathan tarafından yaptırılmıştır. Kalıntıları 1960'lara kadar kalabilmiş ve günümüzde tamamen yıkılmıştır.¹

2.4. Emirlere Ait Türbeler

Türbelerin 15. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. İlki sekizgen planlı gövdesi kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf 9). İkincisi dıştan sekizgen planlı içten kubbeyle; dıştan piramidal külah ile örtülmüştür (Fotoğraf 10); (Fotoğraf 11). Genel olarak kesme taş malzemesinden inşa edilmişler. Türbelerde Amedi Emirlerin mezarları bulunmaktadır. Bunlardan; Sultan Hüseyin'in, Emir İsmail ve eşi Naile Hatun'un, Paşa ve kızı Ruşen Hatuna ait mezarları bulunmaktadır. Bu türbeler Kuzey Irak'ta nadir bulunan güzel ve gelişmiş mimari eserler olarak kabul edilmektedir. (Rauf, 2011: 14).

¹ Medresede mühürlü bir kitap (kölesi Murathan'dan Billah'a ve el-Manana bağış adlı kitap) bulunmaktaydı. Kitap Amedi müftüsü tarafından koruma altına alınmıştır. Medrese Bahattin oğlu Emir Gıyasettin Kasım ve torunları tarafından miras olarak alınmıştır. (Tarık, 2012: 99).

Fotoğraf.9. Emirler Türbesi.1.

Fotoğraf.10. Emirler Türbesi.2.

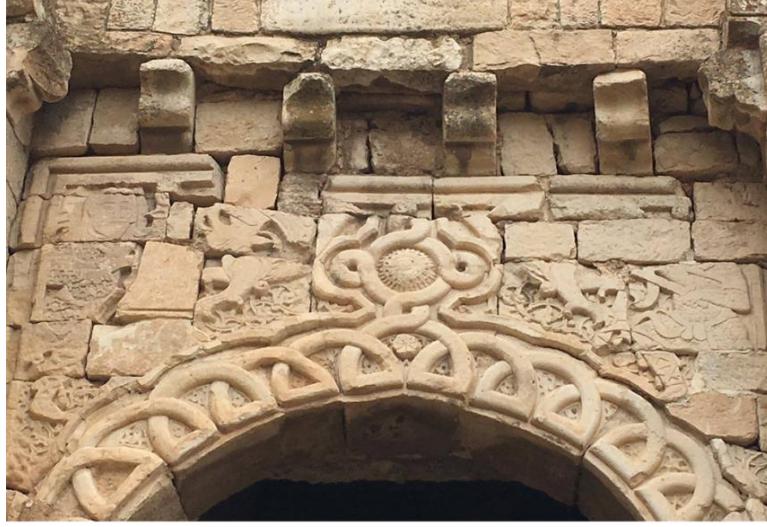
Fotoğraf.11. Emirler Türbesi.2. iç mekânı

2.6. Musul Kapısı

Sakafa, Badinan ve Sincar Kapısı olarak da bilinen Amedi ilçesinin ana giriş kapısıdır (Fotoğraf 12). 1699- 1701 yıllarında yapılan kapı Osmanlı döneminde özel bir öneme sahipti. Taç kapı ve burç şeklinde düzenlenmiştir. Üzerinde konumlandırılmış olduğu eğimli arazi yapısından dolayı girişe basamaklı bir yol ile ulaşılmaktadır. Yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip olan kapıya üste birbirine bağlanarak ortalarında kabara bulunan simetrik olarak yılan figürü her iki tarafında kartal kabartması ile insan figürlerine yer verilerek hareketlilik sağlanmıştır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf.12. Musul Kapısı

Fotoğraf.13. Süsleme Ayrıntısı

2.7. Paşa Kapısı

İlçenin doğu tarafında yer almaktadır. Amedi'nin Emiri olan Sultan Hüseyin'in torunu Emir Osman zamanında yaptırılan kapı, giriş cephesini oluşturan sivri kemerli bir açıklığa sahiptir (Fotoğraf 14). Her iki tarafında yılan figürü ve üste iki kandı açık şekilde duran kartal figürü bulunmaktadır (Fotoğraf 15). Ayrıca Kapıda Osman Bey'e izafeten iki şiir yazılmıştır. Kapı Osmanlı döneminde birkaç defa restore edilerek günümüze kadar sağlam gelebilmiştir (Rauf, 2011: 45).

Fotoğraf.14. Paşa Kapısı

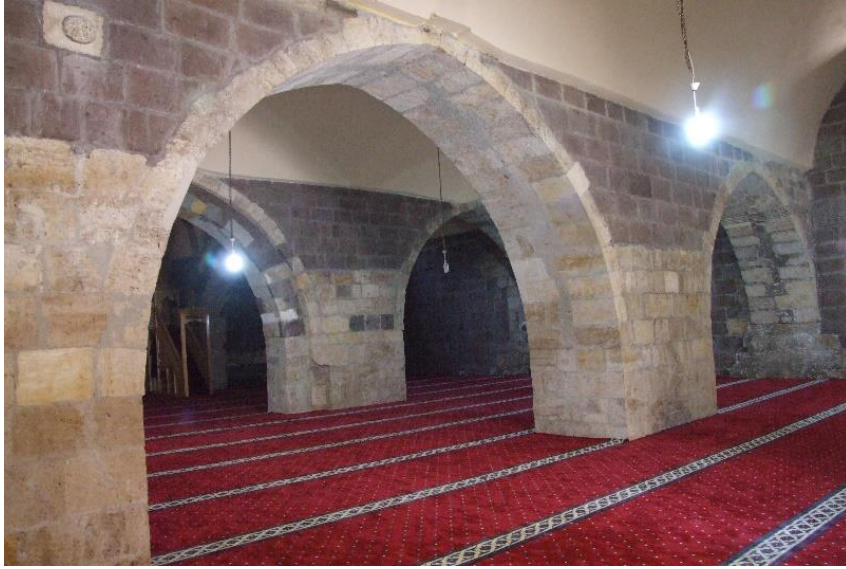
Fotoğraf.15. Kapının Süsleme Ayrıntısı

Sonuç

Çok sayıda uygarlıklara ev sahipliği yapan ilçe, stratejik konumu nedeni ile önemli siyasi ve ekonomi mücadelelerin yaşandığı bir ilçe yer olmuştur. Ulaşım yolları üzerinde bulunması ve ticari kervanların kesişme noktası üzerinde yer alması bu ilçenin önemini artırmıştır. Ticari kervanların yanın da birçok seyyahın da uğrak yeri olmuştur. Osmanlı Devleti döneminden kalan birçok niteliği günümüzde de barındıran ilçe, bugüne bıraktığı etnik mirasın yanı sıra önemli Osmanlı yapısı tarihi eserlerin

varlığını korumasıyla bu izlerini geleceğe taşıyacak bir görüntü sunmaktadır. İlçe önemli stratejik konumu göz önüne alındığında Osmanlı İmparatorluğu'nun en güvenli ilçelerinden birisiydi.

Amedi ulu camisi mihrap önü kubbeli ve üç sahnıdır. Sahnlar beşik tonozlarla örtülmüş olup, yuvarlak ve sivri kemerlerle birbirlerinden ayrılmıştır. Bu plan şeması ile Gevaş İzzettin Şir Camisi (Fotoğraf 16) ve Bitlis Ulu Camisi ile (Fotoğraf 17) yakın benzerlik göstermektedir.

Fotoğraf.16. Gevaş İzzettin Şir Camisi.

Fotoğraf.17. Bitlis Ulu Camisi.

Minaresi 'de 15. Yüzyılda Sultan Hüseyin zamanında inşa edilmiştir. Kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefelidir. Anadolu'daki bazı minareler ile karşılaştırma yaptığımız zaman yakın özelliklere sahip minareler olduğu görülmektedir. Bunlardan; kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli Mardin Ulu Cami minaresi (Fotoğraf 18) ve Hasankeyf Er-Rızk Camii minaresidir (Fotoğraf 19).

Medresenin planı, süsleme ve malzeme özellikleri analiz edilmiş olup, açık avlulu, eyvanlı ve iki katlı plan tipiyle ilçedeki günümüze ulaşan tek medrese örneği olması açısından özeldir. Yapı iki katta dağılan öğrenci odaları, dersane odaları içermektedir. Anadolu'daki bazı medreseler ile karşılaştırma yaptığımız zaman yakın özelliklere sahip medreseler olduğu görülmektedir. Bunlardan; tek katlı ve tek eyvanlı olarak inşa edilen merkezi avlulu yapının üst örtüsü içerden tonoz, dışardan düz damlı olan Diyarbakır Ali Paşa Medresesi'dir (Fotoğraf 20). Ayrıca plan şeması olarak Anadolu Selçuklu dönemine ait olan Konya Sırçalı medrese plan şeması devam ettiği görülmektedir (Fotoğraf 21). İlçede Osmanlı dönemine ait Murathan Medresesi ise günümüzde var olmaması sebebi ile hangi plan şemesine sahip olduğu bilinmemektedir.

Fotoğraf. 18. Mardin ulu cami minaresi **Fotoğraf. 19.** Hasankeyf el-rızk cami minaresi

Fotoğraf.20. Diyarbakır Ali Paşa Medresesi.
(<https://www.guneydoguekspres.com>, Erişim, 05/03/2021)

Fotoğraf.21. Konya Sırçalı Medresesi

Girişler (kapılar) buldukları bölgeye göre değişik göstermektedir. Amedi ilçesindeki kapılar Osmanlı döneminde önemli bir yere sahiplerdi. Musul kapısı taç kapı ve burç şeklinde yapılmış ve figürlü süslemeler ile süslenmiştir. Bu tarza benzer Hoşap kalesinin giriş kapısında da bulabiliriz (Fotoğraf 22).

Fotoğraf.22. Hoşap kalesinin giriş kapısı.

Paşa kapısı giriş cephesini oluşturan silmelerle çerçevenilmiş, sivri kemerli Osmanlı döneminin en eski âbidevî kapılardan sayılmaktadır. Kapıda ise Osman Bey'e izafeten iki şiir, tepesinde hanedan amblemi, sağ ve sol tarafında ise yılan figürü bulunmaktadır.

Türebelerin ilki sekizgen planlı gövdesi kubbe ile örtülmüş, ikincisi dıştan sekizgen planlı içten kubbeye; dıştan piramidal külah ile örtülmüş ve Kesme taştan inşa edilen yapılardır. Anadolu'daki bazı türbeler ile karşılaştırma yaptığımız zaman yakın özelliklere sahip türbeler olduğu görülmektedir. Bunlardan; gövdesi sekizgen planlı ve kubbeye örtülü Beyce Sultan (Fotoğraf 23) ve Sekizgen planlı iç mekân kubbeye ve dış mekân piramidal külahla örtülü Şeyh Abdülcélil türbeleridir (Fotoğraf 24).

Fotoğraf. 23. Beyce Sultan Türbesi.
(Dağdelen, 2016: 34)

Fotoğraf. 24. Şeyh Abdülcelil Türbesi.
(Çığ, 2017: 273)

Cami, minare, medrese, türbe ve giriş kaplarda Anadolu'da olduğu gibi malzeme olarak en çok kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bu da ilçede taş

malzemenin çok olmasından kaynaklanmaktadır. Her yönüyle zengin sosyal ve kültürel özelliklerini taşıyan Amedi ilçesi, kültürler açısından önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Abdullah, Nasır. *Duhok ili*. Duhok: Bedirhan Yayınları, 2013.
- Aman, Ali. *Sırat Siyahiye Fi Duhok*, Duhok: Duhok Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Azavi, Abbas. *İmadiye*. Erbil: Erbil Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Biqoli, Hassan. *Tarih Amedi*. Musul: Mektep Cami Yayınları, 2014.
- Çiğ, Cemal. *Diyarbakır Türbeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017.
- Dağdelen, Murat. *Denizli Türk Dönemi Mezar Anıtları*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2016.
- Danyal, Bünyamin. *Emirlikliler*. Erbil: darul 'adıl Yayınları, 2006.
- Göreni, Ali. *Umandan Amediye'ye*. Erbil: Suat Yayınları, 1939
- Haşimî, Taha Bek. *Irak coğrafyasının özeti*. Bağdat: Bağdat Yayınları, 1930.
- Rauf, İsmail. *İmaret'ul Behdinan Tarihi*. Erbil: Divan Yayınları, 2011.
- Tarık, Peşrev. *Mücellit Duhok*. Duhok: Duhok Üniversitesi Yayınları, 2012.